

Мумин Мирзо АБДУПАТТАЕВ,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
ҳузуридаги Малака ошириш маркази
ўқитувчиси
mirzo21@mail.uz

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙНИНГ ХРИСТИАНЛИК ТЎҒРИСИДАГИ ҚАРАШЛАРИ

ВЗГЛЯДЫ АБУ РАЙХАНА БИРУНИЯ НА ХРИСТИАНСТВО

ABU RAYHAN BIRUNI'S VIEWS ON CHRISTIANITY

Аннотация: Беруний энциклопедик олим сифатида кўплаб асарлар ёзиб қолдирди. Динлар тарихи билан боглиқ асарларида христианлик динининг пайдо бўлиши, кенгашлари (соборлар), ибодат маросимлари, муқаддас китоблари ва христиан оқимлар ўртасидаги зиддиятларни ёритган. Мингйиллар аввал пайдо бўлган христианлик анъаналарини мерос қилиб олган авлиё Павел тўғрисида ҳам фикрлари мавжуд. Мақолада Берунийнинг христианликка оид қарашлари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Абу Райҳон Беруний, христианлик, синод, ибодат, Инжил, Матто, Маркус, Луқа, Юҳанно, масиҳий, динлар тарихи.

Аннотация: Как энциклопедист, Беруни написал много работ. В своих трудах по истории религии он подчеркнул противоречия между возникновением христианства, саборами (саборами), молитвенными церемониями, священными книгами и христианскими конфессиями. Он также думает о св. Павле, унаследовавшем христианские традиции, возникшие тысячи лет назад. В статье анализируются взгляды Беруни на христианство.

Ключевые слова: Аль-Бируни, христианство, синод, поклонение, Евангелия, Матвей, Марк, Лука, Иоанн, история религий.

Abstract: As an encyclopedist, Beruni wrote many works. In his writings on the history of religions, he emphasized the contradictions between the emergence of Christianity, councils

(cathedrals), prayer ceremonies, holy books, and Christian denominations. He also thinks about St. Paul, who inherited Christian traditions that arose thousands of years ago. The article analyzes the views of Beruni on Christianity.

Keywords: Al-Biruni, Christianity, Worship, Gospels, Matthew, Mark, Luke, Jhon, History of Religions.

Мусулмон дунёсида исломдан бошқа динлар тарихини ўрганишга пойдевор қўйган Абу Райҳон Берунийнинг асл исми Абу Райҳон Муҳаммад ибн Аҳмад ал-Беруний ал-Хоразмийдир. Беруний 362 ҳижрий сана, Зулҳижжа ойининг 3 куни (милодий ҳисобда 973 йил, 4 сентябр) Хоразмнинг қадимги пойтахти Кат шаҳрида дунёга келган. 443/1048 йили декабр ойида Ғазнада вафот этган [13:180-190].

Беруний фаннинг турли соҳаларида фаолият олиб борган. Масалан, астрономия, география, тарих, математика, Ҳандаса. Бундан ташқари, Беруний мусулмон олимлари ичида биринчилардан бўлиб, исломдан бошқа динларни ўрганишнинг пойдеворини яратган.

Берунийнинг христианликка оид алоҳида китоби бўлмасада, бу дин ҳақида ўзининг асарларида етарлича маълумотлар берган. Масалан, “Ал-Осор ал-бокия ан ал-қурун ал-ҳолия” (Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар) ва “Қонуни Масъудий” асарларида христианлик учун алоҳида боблар ажратган ва бу борада кенг маълумотлар берган. “Ат-Тафҳим лиаваили синаат ат-танжим” (Мунажжимлик санъатидан бошланғич тушунчалар) асарида эса фақат христианлик маросимлари киритилган.

Христианлик сўзи юнонча “christos” сўзидан олинган. “Christos”, ибронийча “мешиах” сўзининг маънодоши бўлиб, Исога нисбатан қўлланган “Масиҳ” (силанган) сифатини ифода этади. Шунинг учун, бу динга эътиқод қилувчилар христианлар ва диннинг номи эса христианлик деб номланган.

Берунийга кўра, христиан сўзидан аввал “насор” сўзи Исога эргашганларга нисбатан қўлланилган. “Насоро” сўзи, Исонинг туғилган юрти бўлган Қуддус яқинидаги Носиро (Назарет) қишлоғига нисбатан ишлатилган исм ҳисобланади. Шунинг учун, Исо бутун ҳаёти давомида “носиралик” деб чакирилган [8:1577]. (Қаранг: Матто Инжили 26:71., Марк Инжили

1:24, 10:47., Луқа Инжили 4:33, 18:37., Юҳанно Инжили 1:45, 18:5).

“Насроний” сўзи насоро ёки носиралик маъносида ҳам ишлатилади. Шу жиҳатдан, Исо йўлидан юрган одам ёки жамоат насроний деб аталади. Беруний буни қуйидагича тушунтиради: “У (Исо) Байтул Макдис яқинидаги Носиро деган қишлоқда дунёда келган. Унга одамлар доим носиралик Исо деб мурожаат қилишган. Ушбу нисбат туфайли унинг халқи насроний номи билан машхур” [3:179].

Қуръони каримда христиан (масихий) сўзини ифодалаш учун “насоро” ёки “насроний” сўзлари қўлланилган. “*Ва улар: “Жаннатга яҳудий ва насронийлардан бошқа ҳеч ким кирмайди”, дедилар...*” [9:17]; “*Улар: “Яҳудий ёки насроний бўлинг, ҳидоят топасиз”, дейдилар...*” [9:8]; “*Ва “Биз насронийлармиз” деганлардан (ҳам) аҳдларини олдик...*” [9:110].

Берунийнинг сўзларига кўра, насронийлик ёки насронийларни назарда тутувчи “насоро” сўзи Исога эргашган барчага нисбатан қўлланилган умумий исмдир [3:179]. Бугунги христианларнинг муқаддас китоби Янги Аҳдда (Инжил) юнонча “христианос” (масихий) сўзи уч жойда келади. Инжилнинг Хаворийлар фаолияти қисмида, “Шогирдларга биринчи марта Антиохия шаҳрида “масихийлар” деб ном берилди” [8:1793], “Агриппа Павлусга: - Сен дарров мени масихий бўлишга кўндирмоқчисан-а, - деди” [8:1823]. Ва, Бутруснинг биринчи мактуби қисмида, “Аммо масихий бўлганингиз учун азоб чексангиз, бундан уялманг” [8:1981]. Бундан кўринадики, христианлик атамаси Исо даврида эмас, аксинча кейинчалик авлиё Павел томонидан шакллантирилган. Аслида, Исога эргашган кишиларга биринчи марта христиан (масихий) номи милодий 40-44 йиллар оралиғида Антиохияда маҳаллий бутпарастлар томонидан берилган [8:1793] ва 60-йиллардан кейин кенг қўлланила бошланган [5:3].

Демак, христиан атамаси милодий I асрнинг иккинчи ярмига келиб оммавий равишда истеъмолга кирган. Шундай қилиб, христиан ва насоро атамалари тубдан ажралиб турсада, битта диннинг турли қирраларини ифода этади. Дастлабки христиан тарихчилардан бўлган Эпифаниус маълумотларига кўра, кейинчалик яҳудийлар Исога эргашган жамоани

“насронийлар” деган маънони англатувчи “йешуанлар” (эргашувчилар) номи билан аташган [12:25].

Беруний юқори мартабали христиан руҳонийлари қарорлар қабул қиладиган йиғилишларнинг *синод* (яъни собор ёки кенгаш) деб номланишини ҳам мусулмон олимлар ичида биринчилардан бўлиб таъкидлаган. Христиан мазҳаблари ўртасидаги низоларни бартараф этиш ва Муқаддас китоблар нечталигини аниқлаш учун чақирилган бу соборларнинг ўтказилиш вақти, жойи тўғрисида маълумотлар беради [4:348]. “Унинг (синод) маъноси, янги пайдо бўлган ҳодисалар билан боғлиқ муҳим ишлар сабабли руҳоний, епископ ва бошқа мартабали уламоларнинг йиғилишидир” [1:294]. Айтиш мумкинки, Берунийнинг юқоридаги тавсифи христианлик соборларининг умумий тушунчаси билан мос келади.

Бундай соборлар Берунийгача саккизтани ташкил қилган. “Бундай йиғилишлар фақат маълум вақтларда бўлиб ўтган. Бўлиб ўтган вақтлар қайд қилиб борилган. Баъзан бу йиғилишлар Исони табаррук қилиш ва унга тобеълик қилиш мақсадида ўтказилган” [1:294]. Беруний давригача бўлган соборлар қуйидагилар: Никея собори (325), Биринчи Константинопол собори (381), Эфес собори (431), Халдикон собори (451), Иккинчи Константинопол собори (553), Учинчи Константинопол собори (680), Иккинчи Никея собори (787), Тўртинчи Константинопол собори (869) [14].

Беруний христианликдаги руҳонийлар даражаларини ҳам баён этади. Уларнинг сони куйи даражадан то энг юқори даражагача тўққизтани ташкил этишини, аммо дастлабки уч даража йўқолиб кетиш хавфида эканлигини ҳам айтади. “Насронийларнинг улуғ руҳонийлар мартабаларининг биринчиси *Тасулта*, иккинчиси *Қоруна*, учинчиси *Ҳийвуфдиёқта* (Ҳебукдиагон), тўртинчиси *Шаммас*, олтинчиси *Қисс*, олтинчиси *Усқуф*, еттинчиси *Митрон* (Митрополит), саккизинчиси *Жаслийқ* (Католик) ва тўққизинчиси *Батрук* (Патриарх). Мен улардан аввалги учтасини ўз халқи кам эслаётганини билдим” [2:250]. Бугунги кунга келиб, руҳонийлар даражалари ҳар бир христиан йўналишларида фарқ қилади.

Беруний Инжил тўғрисида, христианларнинг каноник Инжилларини ҳам тадқиқ

килган. Ўзининг “ал-Осор ал-боқия ан ал-курун ал-холия” китобида Муқаддас китобнинг Янги Аҳд қисми, Тўрт каноник Инжил тўғрисида ўз фикрларини баён этади. Тўрт Инжил ҳақида Беруний шундай дейди: “Шубҳасиз, Инжил насронийлар назарида тўрт нусхадан иборат мусхафдир. Биринчиси Маттога, иккинчиси Марқусга, учинчиси Лукога, тўртинчиси Юҳаннога тегишли. Аслида, ушбу тўрт муаллиф Инжилни ўз шаҳри аҳолисининг илтимосига биноан ёзган. Уларнинг ҳар бири Масихнинг фазилятлари, даъватлари ва пайғамбарлик ишларини ўз ичига олади” [1:22]. Берунийнинг сўзларига кўра Инжил Исонинг туғилишидан то вафотигача бўлган хабарларини ўз ичига олган матндир.

Мусулмонлар Инжилни икки жиҳатдан тушунадилар. Биринчисига кўра, Инжил Қуръонда баён қилинган, Исога фаришта Жаброил олиб тушган муқаддас китобдир. Қуръони каримда Инжил тўғрисида бир қанча оятлар бор. Моиди сурасининг 46-оятда, *“Уларнинг изларидан Исо ибн Марямни ўзидан олдинги (туширилган) Тавротни тасдиқ этувчи ҳолда издош қилиб юбордик ва унга Инжилни – ичида ҳидоят ва нури билан ўзидан олдинги (туширилган) Тавротни тасдиқ этувчи ҳолда тақводорлар учун ҳидоят ва насиҳат (манбаи) қилиб бердик”* [9:116] деб, марҳамат қилинади. Бундан ташқари Қуръони каримнинг Оли Имрон, Аъроф, Тавба, Фатҳ ва Ҳадид сураларида Инжил тўғрисида оятлар бор. Иккинчи жиҳат эса, Берунийнинг қарашларига мувофиқ, тўрт Инжилдан ташкил топган китобдир. Бу икки қарашни умулаштириб айтиш мумкинки, даставвал Инжил Исога Жаброил воситасида нозил қилинган муқаддас китоб бўлган. Лекин вақтлар ўтиб бу китобга катта ўзгартириш киритилган. Асли бутунлай ўзгартириб юборилган ёки бутунлай йўқотилган. Шундан сўнг бугунги каноник Инжил муаллифлари Исо ҳаётини ҳикоя қилувчи Инжилларни ёзганлар. Диншунос олим сифатида Беруний, иккинчи қарашни, яъни Янги Аҳд асосан тўрт Инжил тўплами деган фикрни таъкидлайди. (Чунки у пайтда ҳақиқий Инжил йўқ, унга эътиқод қилувчилар ҳам деярли қолмаган эди).

Беруний мазкур тўрт Инжиллар биргаликда Инжил деб номланишини, унинг шаклланиши ва Инжил муаллифлари тўғрисида қуйидаги

маълумотларни келтиради: “Уни (Инжилни) яшаш жойи ва тиллари турлича бўлган тўрт киши, Фаластинда ибронийчада Матто, Румда (Анадўли) рум (лотин) тилида Марқус, Искандарияда юнончада Луко, Эфесда юнончада Юҳаннолар ёзган. Кейинчалик сўзлар ва маънолар жиҳатидан фарқ қилувчи мазкур тўрт Инжил икки муқовада бирлаштирилиб, уларнинг ҳаммаси бир ном билан Инжил деб номланди” [2:54].

Бугунги кунда ҳам, Инжил тўғрисида гапирилганда Берунийнинг маълумотлари қабул қилинади. Аммо шуни таъкидлаш жоизки, бугунги христианлар Янги Аҳдга Матто, Марқус, Луко ва Юҳанно Инжилларидан ташқари яна 23 та китобларни ҳам киритадилар.

Ушбу маълумотлардан сўнг, манбаларга асосланиб, тўрт Инжил муаллифлари тўғрисида Берунийнинг қарашларини ўрганамиз.

Матто (Матвей) Инжили. Христианликнинг Муқаддас китоби Эски ва Янги Аҳддан иборат. Янги Аҳд тўртта Инжилдан таркиб топган. “Улардан биринчиси Матто томонидан ёзилган бўлиб, унинг номига нисбатан “Матто Инжили” дейилади. Матто ушбу Инжилни Фаластинда ёзган. Матто Инжили иброний тилида ёзилган, чунки унинг ёзилган жойидан ибронийчада ёзилганлиги маълум” [2:252].

Бугунги кундаги мавжуд энг қадимий Инжил юнончада бўлсада, Инжилларнинг баъзилари ибронийда ёзилган. Муҳаммад Абу Захро ўзининг “Муходарот фи ан-насроия” китобида Берунийнинг фикрини маъқуллаб, “Матто Инжили Байтул Макдисда иброний тилида ёзилган” [7:50], дейди. Шунингдек, ал-Ҳиндий (1306/1889) ўзининг “Изҳорул Ҳақ” асарида, “Матто хушхабарининг асл нусхаси ибронийда ёзилган. Аммо у йўқолган. Ҳозирги юнонча таржима қачон ва ким томонидан амалга оширилгани аниқ эмас” [10:74] деб, маълумот беради.

Беруний Матто Инжилнинг ёзилган ери Фаластин деб айтсада, Матто Инжили Юнонистон ёки Шомда ёзилган дегувчи тадқиқотчилар ҳам йўқ эмас [11:178].

Марқус (Марк) Инжили. Беруний, Марқус Инжил соҳибларининг иккинчиси эканлигини таъкидлайди. Аммо турк тадқиқотчиси, доктор Акрам Сарикчиўғлу ўзининг “Ибтидодан бугунги кунга қадар динлар тарихи” асарида “Марк Инжили Матто Инжилдан аввал ёзилган, биринчи Инжилдир” [6:313] дейди.

Беруний Қонуни Масъудий асарида Маркус Инжили Румда рум (лотин) тилида ёзилганини таъкидлайди [2:252]. Аммо, Муҳаммад Абу Заҳро, “Маркуснинг Инжили юнончада ёзилган. Биз насроний олимларнинг бу ҳақидаги қарама-қарши фикрларига гувоҳ бўлмаганмиз. Маркус Инжилни Рум диндорлари илтимосига биноан юнон тилида ёзган. Бироқ, лотин тилида ёзилган деган фикрлар ҳам йўқ эмас” [7:51], дейди.

Бу икки фикрни умумлаштирадиган бўлсак, Беруний даврида юнон тили икки лаҳжага бўлинган. Биринчиси Фаластин ерларида муомалада бўлган лаҳжа юнон, иккинчиси Рум (Кичик Осиё ёки Анадўли) ерларида муомалада бўлган лаҳжа эса румий деб номланган.

Луқо (Лука) Инжили. Беруний Янги Аҳд Инжилларининг учинчиси Луқо Инжили эканлигини таъкидлайди [1:22]. Бугунги Каноник Инжилларнинг учинчиси ҳам Луқо Инжилдир. Луқо ўз Инжилини Искандарияда ёзган. Авлиё Павел уни табиб деб номлаган. Беруний, Луқо ўз Инжилини юнончада ёзганини келтиради [2:252]. Бугунги кунда ҳам христиан олимлар Луқо Инжили юнончада ёзилганини таъкидлайдилар [6:314]. Аммо, Луқо Инжили лотин тилида ёзилган деган тахминлар ҳам йўқ эмас.

Юҳанно (Иоанн) Инжили. Янги Аҳд сўнги Инжилининг муаллифи Юҳаннодир. Берунийнинг ёзишича, Юҳанно ўз Инжилини Эфесда ёзган [2:264]. Муҳаммад Абу Заҳро эса, Юҳанно Инжили Румда ёзилганлигини таъкидлайди [7:51]. Тарихий манбаларга кўра, римликлар Қуддусни эгаллаб олганларида Юҳанно Фаластин ерларини тарк этиб, Эфесга йўл олади. Шу даврда у ўз Хушхабарини ёзган [6:314]. Юҳаннонинг Инжили юнон тилида ёзилганлиги бир овоздан қабул қилинган. Чунки унинг ёзилиш услуби, аввалги уч Инжилдан фарқли равишда эллинистик фалсафа услубида ёзилган [11:178]. Юҳанно Инжили тўғрисидаги ихтилоф унинг тилида эмас, аксинча унинг муаллифидадир. Бунинг сабаби, Янги Аҳдда иккита Юҳанно борлигидир. Биринчи Юҳанно – ҳаворий бўлган. Иброний тилида сўзлашган. Иккинчи Юҳанно эса ҳаворий Юҳаннодан қариб икки аср кейин яшаган ва юнон тилида Инжил ёзган. Бугунги кунгача кўпчилик, Юҳанно Инжили ҳаворий Юҳаннога тегишли деб ҳисоблайди. Бу хато фикр ҳисобланади [6:314].

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, христианликнинг пайдо бўлиши, аъёнлари, руҳонийлар мартабалари ва муҳим кенгашлари тўғрисида Берунийнинг асарлари муҳим ҳисобланади. Христианликда ибодат ва маросимларни бошқарувчи руҳонийлар фаолияти муҳимдир. Христианлик ибодатларининг пайдо бўлишини тарихий ҳамда минтақавий жиҳатдан тавсифи, христианлик маросимларининг хронологияси тўғрисида Беруний “ал-Осор ал-боқия ан-қурун ал-ҳолия” “Қонуни Масъудий” ва “Ат-Тафҳим лиаваили синаат ат-танжим” асарларида кенг маълумотлар берган. Бундан ташқари, юқоридаги уч асарида ёритган христианликнинг Муқаддас Китобининг тили, ёзилган минтақалари, Инжиллардаги ихтилофларни баён қилган услуби бугунги кунда ҳам христиан олами томонидан кенг қўлланилмоқда.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abu Rayhon Beruniy. Al-Osorul al-boqiya an al-qurun al-xoliya. Leyptsig. 1878.
2. Abu Rayhon Beruniy. Al-Qonun al-Mas'udiy. I jild. Qohira. Amir G'ozzi Vaqfi, 1954.
3. Abu Rayhon Beruniy. At-Tafhim liavaili sinaat at-tanjim. Noshir R. Remzi. London. 1998.
4. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. I jild. Tarj. A.Rasulov. Toshkent. O'zbekiston fan nashriyoti, 1968.
5. Aşirov Tahir. Tarihte ve Günümüzde Rus Ortodoks Kilisesi. Bursa. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
6. Ekrem Sarıkçıoğlu. Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi. Istanbul. Fakülte Kitabevi, 2002.
7. Muhammad Abu Zahro. Muxodorat fi an-nasroniya. Riyod. 1404 h.
8. Muqaddas Kitob. Muqaddas Kitobni tarjima qilish instituti. 2016
9. Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. Tarjima va tafsir muallifi Shayx Abdulaziz Mansur. Toshkent. “Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi”, 2016.
10. Rohmatulloh ibn Xalilurrohman al-Hindiy. Izharul Haq. Bayrut. Dorul Jayl, 1989.
11. Şaban Kuzgun. Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri. Ankara. Fazilet Neşriyat, 2008.
12. Şinasi Gündüz, Mahmut Aydın. Misyonerlik, Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri. Istanbul. Kaknüs Yayınları, 2002.
13. Yoqut Hamaviy. Mu'jam al-udabo. Bayrut. Dorul g'arb al-islomiy, 1993.
14. wikipedia.org